

Höns och människor

Jag har ett ont öga till påskkort med kycklingar som sitter fluffiga och piggögda i rymliga äggskal. På riktigt ligger en nykläckt kyckling utmattad på rygg eller mage. Det fuktiga dunet, ännu smetat längs kroppen, framhäver ögonglobernas storlek och den häpnadsväckande långa halsen. Ögonen är slutna, rörelserna fumlige. Vad den nykläckta just har gjort är ett storverk. Hopvikt, med sina kroppsdelar tätt tryckta mot skalet och mot varandra, har kycklingen ändå lyckats spräcka sig ut genom ett äggskal som var tillräckligt starkt för att hålla för den ruvande hönans tyngd. Med äggtagen knackade den först ett litet hål ungefär en tredjedel in från äggets trubbiga ända. Fortsatte sedan knacka och spräcka och spjärna. Efter många timmar av omväxlande arbete och vila sparkade den sig till slut fri.

Första gången jag höll en nykläckt kyckling var en epifani. Alla vet hur ett hönsägg ser ut på insidan. Slemmig och vardagligt. Ge ägget 21 dagar under en höna, och se: denna långbenta, pipande, kompletta varelse. Hur kunde den alls få plats där inne?

Förgulligade kycklingar som sitter bekvämt i sina överdimensionerade skal förminskar det förunderliga.

Javisst, också i verkligheten torkar den blöta lilla varelsen efter ett par timmar och blir verkligen fluffig. Den

öppnar ögonen, drar in huvudet mot kroppen och sätter sig upp. Under ett drygt dygn lever den på näringsförrådet från resterna av äggulan som dragits in i kroppen genom kloaken, sedan börjar den uppmärksamt följa moderns instruktioner om vad man bör äta och hur. Den växer fort och lär sig snabbt. Fortfarande är den ömtålig för utifrån kommande våld, men det ord som oftast kommer för mig när jag betraktar kycklingar är *kapabel*. Bara några dagar gamla snappar de mygg ur luften.

I den här åldern väcker de människors förtjusning i kraft av sin, jojo, obestridliga gullighet. Ett par tre månader senare är de halv vuxna och hänger ute sent om kvällarna. För när de vuxna har satt sig för natten har de fredlösa ungdomarna äntligen and-

Teckning: Ika Österblad

rum från vuxennäbbar som aldrig missar ett tillfälle att sätta dem på plats, längst ner i hierarkin. En ny omgång fjädrar är på hälft och rösterna tycks inte riktigt hänga med i den övriga tillväxten. Jag erkänner, första gången jag såg och hörde halvvuxna kycklingar brast jag i skratt. Numera ser jag i stället det kompetenta djuret, varje individ med sin personlighet som formas av arv och miljö.

Mänkokulturen ignorerar ungfågeltiden, det finns inga glada postkort med halvväxtingar. Det är nu de ser som vildast ut, närmast trastlika, strömlinjeformade utan tydliga sekundära könskaraktärer. Det är nu man allra tydligast påminns om att de faktiskt är fåglar, och att fåglar är dinosaurier. (Som bekant finns en av dinosauriernas släktlinjer fortfarande kvar. Dinosauriekött och -ägg hör till de populäraste råvarorna i mänsklig matkultur.) Åsynen av halvväxtingarna belastas inte av associationer. Annat blir det sedan. Ty människor kan vara hönshjärnor, springa omkring som yra eller äggsjuka höns, de kan få tuppjuck och det blir ett jämra kackel.

Höns får man skratta åt utan att skämmas. En anledning till det är människans beundran inför den högt flygande fågeln. Den representerar frihet, äventyr och närhet till gud(ar). I naturprogrammets ljudspår drar symfoniorkesterstråkarna i gång när kungsörnen glider över nejden. Men när pingvinerna kommer, de må sedan vara kejsarpingviner, då är det cirkuslåtar, burlesk och bastuba. Som om inte också pingviner vore våldsamt kompetenta, välanpassade rovdjur.

Flygoförmögna fåglar uppfattas som naturens tokroliga misstag, fast förankrade här nere på marken i bottenskrapets nedrighet. Bland underklassen, de lågutbildade, underbegåvade, nedstämde, som vackert får underkasta sig topp-presterande högaktade överordnade och allt översinnligt och o du stora ära och gloria i höjden. Värdeskalans gradering går i vertikalled. Jag får lust att skylla på Aristoteles men han var garanterat inte först i just det här avseendet.

Nå. Är det ett problem att höns förgulligas och förlöjligas? Jo.

Om hönans största företrädan i människans syn är som fiktiv figur respektive ingrediens på matbordet tillåter det en hantering av den verkliga, levande

hönan som inte tar hänsyn till hennes egna behov. Det blir lätt att bortse från att hönan är en kognitivt sofistikerad varelse som har upplevelser och känslor jämförbara med våra egna. Komplexa själsförmögenheter uppstår ur mera grundläggande sådana i ett spektrum vars övergångar är minst sagt diffusa. Känslor och personlighetsdrag har konstaterats hos en rad ickemänskliga djur, och det finns ingen anledning att förvånas över att de överlappar med mänskliga.¹

Hur jag behandlar andra påverkar mig själv. Utöver den gyllene regeln för handlingar mellan människor, framförs också resonemang om att det är skäl att bibehålla artigheten när man tilltalar en enhet med artificiell intelligens. Vad säger det här om hur jag bör bemöta ett annat kognitivt begåvat djur?

Höns är, liksom vi, djur med ett intrikat socialt liv, åtminstone i det vilda och i små gårdsflockar.² Liksom hos den röda djungelhönan³ upprätthålls två hierarkier, en för honor, en för hanar. Hanarna är något färre än honorna, husdjursflockar har ofta en ensam tupp, ibland för att det inte fallit gårdsofolket in att man kan ha flera, ibland – som i vårt fall – eftersom tupparna verkar vara mera aggressiva mot varandra än vad som är fallet hos vilda djungelhöns. Hierarkin behöver inte vara linjär. I skrivande stund finns ingen lägst-i-rang-höna i flocken på vår gård: Tvåprick är högre i rang än Lamarr som är högre i rang än Yinde och Fatou, som bägge är högre i rang än Tvåprick...

Positionen beror inte bara på fysiska tillgångar som storlek, psykiska egenskaper är minst lika viktiga. Djärva och nyfikna djur placerar sig högre på rangskalan. En sådan höna behöver ofta mera stimulans än en stillsamare, blir hon uttråkad finns

1 För en översikt av studier om kognition, känslor och personlighet, se Lori Marino (2017): "Thinking chickens: a review of cognition, emotion, and behavior in the domestic chicken", *Animal Cognition* 20(2):127–147; doi:10.1007/s10071-016-1064-4

2 Laura Garnham & Hanne Løvlie (2018): Sophisticated Fowl: The Complex Behaviour and Cognitive Skills of Chickens and Red Junglefowl. – *Behavioral Sciences* 8(13): 1–15; doi:10.3390/bs8010013

3 Den huvudsakliga ursprungsformen. Den grå djungelhönan lär också vara inblandad i tamhönans tillblivelse i Sydostasien för mer än 8000 år sedan.

riskan att hon börjar trakassera andra, rycka fjädrar av dem och hacka dem kring kloaken. Den arma höna som inspirerade till skämtvisans Agda var näken i stjärten på grund av en annan höna, inte en tupp med noppiga preferenser.

Hönor känner igen varandra på både utseendet och rösten, de vet givetvis vem som är vem och strövar helst omkring i sällskap av individer ur sin egen åldersgrupp.

Ljudrepertoaren består för övrigt av åtminstone 25 olika läten. Somliga ger helt enkelt uttryck för en känsla, men många refererar till något i omgivningen och framkallar hos andra en reaktion som grundar sig på en mental representation anknuten till lätet. Att höns klarar av att bedöma situationer och avsiktligt anpassar sin kommunikation till dem har prövats empiriskt i flera studier, här följer några exempel.

En höna varnar för små rovfåglar bara om hennes kycklingar är tillräckligt små för att hotas av den. Sannolikheten för att en tupp ska ge ifrån sig varningsläten ökar om bekanta artfränder finns i närheten. Han ger ifrån sig längre varningar (mer riskfyllda, eftersom de är lättare att lokalisera än korta) om han befinner sig under en buske där den annalkande rovfågeln har svårt att se honom. En höna som utsätts för parningsförsök av en lågrangstupp, vilket hon helst undviker, ger ifrån sig ljudliga protester – men bara om det i närheten finns en dominant tupp som kan avbryta akten. En tupp som hittat något gott signalerar till hönorna med lockrop och pekar på godsaken genom att röra huvudet i höjddled. Brukar han erbjuda sjyst käk är han i goda böcker hos hönorna som mycket väl minns om en tupp snarare brukar komma med tomt skryt. Hur livligt tuppen lockar beror på två saker: hur bra födan är och hur troligt det är att en höna kommer att reagera på uppvisningen. För lågrangstuppen väger ännu en tredje faktor in: ifall en dominant tupp finns nära inpå, satsar han på gestiken och skippar lockropet eller mumlar fram det helt lågmält för att inte dra till sig onödig uppmärksamhet från den andre tuppen, eftersom han annars riskerar att bli bortkörd från fyndet eller åka på stryk när han parar sig med en tillskyndande höna. Att på detta sätt kunna inta en annan individs perspektiv och använda den till sin egen fördel kallas machiavellisk intelligens och

brukar rankas högt i mänsklig värdering av kognitiva förmågor.

Höns lär sig av andras erfarenheter, inte bara sina egna, och de kan göra logiska härledningar, till exempel om sin sociala position: en höna som bevittnar en duell mellan en främmande och en bekant dominant höna kan av duellens utgång bedöma sin egen chans att besegra den främmande.

Om man skulle vilja göra hela flocken stressad räcker det med att bråka med en av medlemmarna. Liksom många andra djur, däribland vi, drabbas de av känslomitta, vilket kan betraktas som en grundförutsättning för empati.

I några dubbelt belysande studier från universitetet i Bristol utsattes hönor och deras kycklingar för ofarligt obehag.⁴ Hönan och kycklingarna befann sig i en testlåda vars två avdelningar skiljts åt med en plexiglasskiva. Periodvis blåste kraftiga, ljudliga luftpustar in i endera avdelningen. Under experimentet observerades hönans beteende, man mätte hennes puls och kammens och ögats temperatur (vid stress stiger den förstnämnda, de sistnämnda sjunker). Även då enbart kycklingarna utsattes för luftpustar blev hönan upprörd. Uppföljande studier visade att hon kunde mildra stressreaktionen hos kycklingarna genom sin blotta närvaro där på andra sidan plexiglasets. I moderns frånvaro tog det längre tid för kycklingarna att lugna sig. Störst inverkan hade hönor som med bibehållen fattning ihärdigt gav ifrån sig tröstande läten.

De här studierna ger, för det första, belägg för hönors förmåga att sätta sig in i en annans situation och för att de då reagerar känslomässigt och socialt. För det andra illustreras en aspekt av personlighet när de visar att hönors moderskap kan anta olika karaktär. Varje mänska som lever med en gårdsflock med bibehållen ruvinstinkt kan förresten bidra med ett dussin anekdoter i ämnet.

---

4 Se till exempel Joanne Edgar, John Lowe, Elizabeth Paul & Christine Nicol (2011): "Avian maternal response to chick distress" – *Proceedings of the Royal Society B* 278: 3129–3134; doi:10.1098/rspb.2010.2701 och Joanne Edgar, Suzanne Held, Charlotte Jones & Camille Troisi (2016): "Influences of Maternal Care on Chicken Welfare" – *Animals* 2016, 6(2), 12 s; doi:10.3390/ani6010002, och referenser däri.

Notera dessutom vikten av hönans närvaro. Man har kunnat ta moderskapet ur värphönor men inte ur kycklingarna utradera behovet av en mor: det är känt att kycklingar som växer upp utan mor är räddare, mindre företagsamma och mera aggressiva. I produktionshallen kan psykisk ohälsa ta sig konkret fysiskt uttryck när en stor grupp fåglar grips av panik, med benbrott och ihjälklämningar som följd.

Lantrashönsen jag lever med tar ett halvår på sig att bli vuxna. Då är de något mindre än en broiler, som slaktas vid en ålder på omkring 39 dygn. Så har Ilmajoki-kycklingarna också använt betydligt mera energi på att springa omkring, flyga upp på vedstaplar, klättra i träd, jaga harkrankar, jaga varandra, smyga i gräset, krafsa fram mask och i lönnedom sprätta upp ärtsådden. Jag vet inte om de någonsin får träningsvärk men till skillnad från broilern har de garanterat inte ont av att sönderavlade kroppsdelar växer i otakt och för snabbt. Folk som tillagade kyckling för hundra år sedan skulle häpna över hur storvuxen för sin ålder en typisk kyckling anno 2019 är. Och lika överraskade skulle de bli av den menlösa smaken, menar Gina Bisco i en text om matlagning med lantrashöns.⁵

De fritt strövande trädgårdshönsens öde är likväl brutalt. Den som inte blir tagen av duvhöken, tar jag förr eller senare i famnen och bär iväg med till den nedblåsta granen nere i skogsbacken. Det tar knappt en halv minut och processen med yxan är kort. Betydligt snabbare än duvhökens metod. Jag tänker på det sistnämnda för att lugna mig. Pulsen är hög och blodtrycket spänner i pannan. Det är och förblir problematiskt att döda. I mitt huvud spelar hjärn-dj:n en parafra på en gammal växtätardänga: *Jag äter bara mina vänner ...*⁶

Folk frågar hur jag kan göra det. Jag ställer den frågan själv. Rovdjursgenetikern L föreslog som alternativ att räven och höken skulle få ta för sig när hönsen blir för många. Att de blir för många är inte mitt fel, det är hönorna som bestämmer sig för att

ruva. Mellan en tredjedel och hälften av dem under ett givet år. Hos vissa raser har ruvinstinkten blivit effektivt bortavlade och den biten av förökningen har utlokaliseras till maskiner. På så vis slipper hönsfarmaren det minst två månader långa produktionsbortfall som uppstår när en höna ruvar och fostrar kycklingar i stället för att värpa. I äggfabriken värper man varje dag, på lantrasgården ungefär varannan, med uppehåll under minst två-tre månader under vinterhalvåret. Så blir industrihönan också utsliten tidigare – eller skulle bli, ifall hon inte dödades vid 85 veckors ålder, efter ett drygt år i värptjänst. På så vis slipper man ett annat produktionsbortfall, det i samband med den årliga ruggningen. Alfahönan Märta, äldst i flocken här, går på sitt åttonde år. Hon var med från början, vi får se hur länge hon hänger med. Jämfört med de äldsta noterade hönorna är hon faktiskt knappt medelålders.

I påfallande många gårdsflockar får hönsen faktiskt leva tills de självdör. Då handlar det antingen om tupplösa grupper (ett konstgjort tillstånd) eller om raser som genom avel fråntagits sin ruvinstinkt. Med manipulation av det slaget kan det veganska budordet ”du skall icke dräpa” åttlydas.

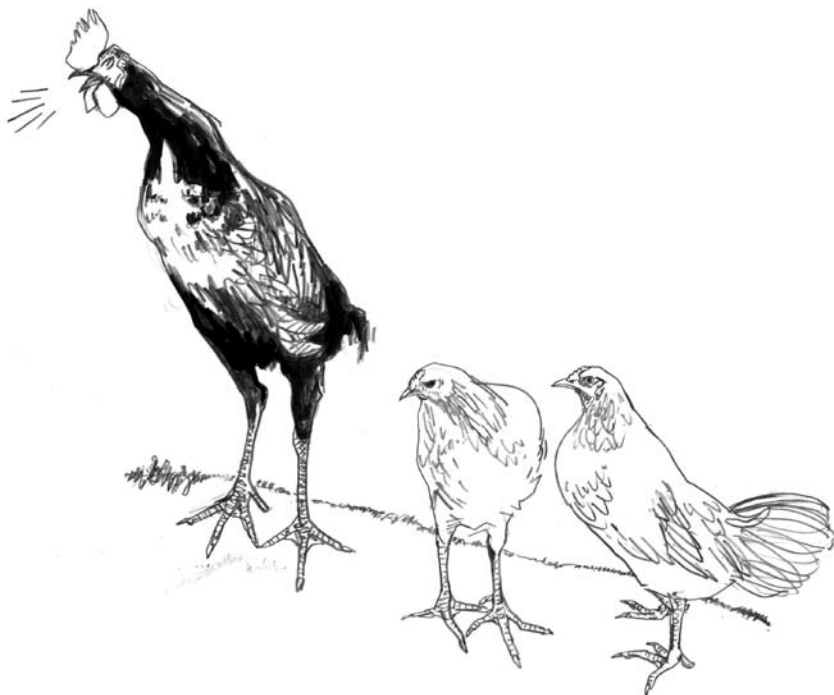
I lantrassällskap är det annorlunda. Den som någon gång har försökt hindra en så kallad surhöna från att ruva har märkt att moderskapet är grundläggande för att denna hönas liv ska bli fullständigt. Så vi sätter stopp bara om vi av något skäl känner oss tvungna. Alltså blir det många nya kycklingar på en sommar. Eftersom dödligheten på grund av sjukdom och (utomstående) predation är låg, skulle populationen obevekligt växa ifall inte jag tog till yxan på höstkanten. För varje år finge jag bygga ytterligare ett vinterisolerat höns hus med tillhörande höns gård. Köpa hela traktorlass med korn, havre och ärtor. Nej, det vore inte görligt. Men tillbaka till L:s förslag. Varför låter jag inte rovdjur sköta saken?

För att jag inte begriper hur det ur hönans synvinkel skulle vara bättre att lida en längre stund bara för att det är naturligt. Eller vore det, ur fågelperspektiv, bättre att aldrig kläckas, om livet slutar med att en mänska nackar dig? Men helt okej om en hök kör in klorna i dig? Och är det naturligare? Även jag är ett hungrigt djur.

L vidhåller att det är ett svek. Men vad jag än

5 Gina Bisco (2009): ”Rediscovering Traditional Meats from Historic Chicken Breeds” – *The Livestock Conservancy*. Pittsboro, North Carolina. <http://www.albc-usa.org/documents/cookingwheritagechicken.pdf>

6 Refused & Tomas di Leva: ”Jag äter inte mina vänner” på *Refuseds EP Rather be Dead* från 1996. Startrec.

Teckning: Ika Österblad

tänker om hönors kognitiva företräden, tror jag att idén om detta bedrägeri är bortom deras världsuppfattning.

I en OBS-essä som utgår från Peter Wohllebens bok "Djurens gåtfulla liv" lägger Helena Granström fram tanken om en annan ådra av djupgående svek.⁷ Genom årtusenden av domesticering har människan förändrat populationer av andra arter, maktutövningen når ända in på genetisk nivå: "[d]e domesticerade djuren har sin underordning i någon bemärkelse inskriven i arvsmassan". När tamdjur som som katter, hundar och höns som har möjlighet att röra sig fritt ändå väljer att stanna hos människan skulle det kunna vara en psykisk försvarsmekanism, att ty sig till den som tagit dem till fånga.

Granström, som hör till kategorin akademikerfärbönder, skildrar i essän hur något som kan tolkas som förtrolighet, till och med tycke, uppstår när hon flaskmatar lamm som skilts från sina mödrar. Men samtidigt konstateras illusionslöst: "Den makt vi har över våra djur, ger oss också makten att definiera det som utspelar sig mellan oss och dem: Vi kan tänka på det som kärlek, eller låta bli."

⁷ Helena Granström: "Makt präglar vår relation till djuren", essä i programmet OBS, Sveriges Radios P1, 6.2.2018. <https://sverigesradio.se/avsnitt/1024633>

Själv behöver jag inte fundera på just kärleken. Hönsen är ständigt vaksamma gentemot allt och alla. De ger mig viss tillitskredit eftersom jag brukar komma med, bokstavligen, goda nyheter, men drar sig genast undan om de uppfattar mitt beteende som det minsta hotfullt.

Tanken att tamdjuren skulle ty sig till människan som ett sätt att uthärda (latent) våld ställer jag mig tveksam till. De flesta större domesticerade djur är sociala och har dessutom en hierarkisk gruppstruktur som människan kan kliva in i.⁸ Bland andra hunden, fåret, geten, kamelen och kon hade redan en benägenhet att ty sig till andra

och inordna sig. I tusentals år har vi har evolverat tillsammans och det har på djupet påverkat alla inblandade.

Traditionellt har höns hållits som fritt sprättande flockar. Jag skulle tro att domesticeringen av dem inte började med infångande och burhållande utan att de, liksom katterna på sitt håll, märkte att de kunde dra nytta av apsällskapet och frivilligt uppehåll sig i våra bosättningar.

Symbios är en stadigvarande interaktion mellan arter. Den kan gynna båda (mutualism), vara positiv för den ena och neutral för den andra (kommensalism) eller gynna den ena parten men missgynna den andra (parasitism).

I det enskilda fallet kan kategoriseringen vara diffus, gränserna instabila eller förhållandet ojämnt. Som entomolog ägnar jag mig främst åt parasitoidsteklar som under sitt larvstadium dräper sin värd (som är ett annat leddjur, läsande däggdjur behöver inte ängslas). Parasiters och parasitoiders ständigt pågående sam-evolution med sina värdar grundar sig på ett asymmetriskt förhållande: värden

⁸ Egenskaper som bäddar för samlevnad sammanfattas på s. 172f i Jared Diamond (1997): *Guns, Germs and Steel. The fates of human societies*. 480 s. – W. W. Norton, New York/London.

klaras sig utmärkt utan exploatören, som däremot förgås utan värd. Jag ser därför inga principiella problem med att definiera en asymmetrisk mutualistisk interaktion.

Bland boskapsskötare har komjölkens betydelse som näringskälla gett ett kraftigt urvalstryck för att fortfarande i vuxen ålder tillverka det enzym som spjälkar mjölksocker. Samliv med ankor, grisar och kor har sållat fram viss motståndskraft mot influensa- och mässlingsvirus. Jag känner inte till om höns har haft motsvarande direkt påverkan på människans arvs massa, men äggläggande tamhönor och köttproducerande kycklingar bidrar helt klart till att föda människans numera exceptionellt stora världspopulation.

Hos tamhönan har helt grundläggande funktioner – som tillväxttakt, ruvinstinkt och ägglossningsperiodens längd – omformats, till nackdel för hönans autonomi. Men planeten härbärgerar tiotals miljarder tamhönsindivider. I en populationsekologisk kontext räknas det som framgångsrikt. Ingenting tyder för övrigt på att hönans sinnen eller kognitiva förmågor skulle ha genomgått någon påtaglig förändring som följd av aveln.

I den dagliga interaktionen med domesticerade djur utsätts den ena parten för manipulation och individuellt våld av den andra. Huruvida människan är att betrakta som parasitisk eller mutualistisk kan diskuteras. Hon är nog bådadera, så där som svalgstreptokocker eller *E. coli* kan förvandlas från beskedliga mutualister till opportunistiska sjukdomsframkallare, till och med dråpare.

När fågeln reduceras till en produktionsenhet vars behov är ointressanta såtillvida de inte påverkar produktionsresultatet, är den parasiterad på. I vår trädgård däremot tror jag på mutualism, men alltså med den obekväma beståndsdelen att jag fattar beslut om enskilda fåglars livslängd.

Biologiskt framstår den mutualismen egentligen inte som någonting konstigt, men 'naturlighet' är givetvis inget moraliskt rättesnöre. Om en snäsig replik till en AI-robot korrumpert sinnet, vad är då följden av hönsmanipulation och fågelyxmord? Jag försöker argumentera kring det, förfäktat att jag (evolutionshistoriskt sett) är en allätare som (i daglig praktik) tar ansvar för mitt ätande. Inte för att

det spelar någon roll för Goldman och Elmer att jag känner ett slags samhörighet med deras kokta kroppar, att jag inte vänder bort blicken för måltidens ursprung, så där som man helst gör inför en broiler. I döden är det dem egalt. För deras levnad, menar jag, hade det emellertid betydelse.

Skulle det vara okej om dina höns äter dig när du dör? undrar L. Efter att ha grunnat på saken en stund svarar jag ja. Jag föreställer mig hur de skulle vara sysselsatta i flera dagar med att picka på min ugnsbakade bröstborg, å vad roligt de skulle ha – det vet jag, för kokta fiskhuvuden och harskallar och annan plockmat är storartad underhållning. I praktiken bleve det nog svårt att ordna med styckning, tillagning och lagring. (I fall av minsta osäkerhet är det alltså ett riskfritt ja.)

I min ombonade och rymliga nordiska tillvaro med sprättande dinosaurier i trädgården kan jag tillåta mig att fundera på förhållandena mellan samlevande djurarter och försöka snacka mig fri. Men förr eller senare leder det oundvikligt in på ett spår som går bortanför mina erfarenheter och min kunskap: de där *miljarderna* människor och höns som finns på jorden, de praktiska och moraliska konsekvenserna av födelse, kläckning och död på en sådan mängdskala.

Hur människor kollektivt uppfattar andra djur, och maktförhållandet mellan oss, struntar dessa andra i att filosofera om. Men vad människor tänker betyder något för hur andras liv ser ut i praktiken. Och för korrupperingen av mänskliga sinnen.

Förresten, diskussionerna om etik i förhållande till andra arter stannar oftast vid frågor om mat, päls och djurförsök. Men mänsklig verksamhet berör icke-mänskligt liv på oräkneliga sätt. Exploateringsekonomin klampar fram över skogar, hav och slätter.

Du visste det redan: vi måste slänga in en slägga i den ständiga tillväxtens katastrofhjul, och sluta föröka oss så förbaskat, både för de andras skull och för vår mänsklighets ... men om vi tar vår egen räddning som motiv är vi redan förlorade.

TEXT & TECKNINGAR:
IKA ÖSTERBLAD